

Михайло Якубович

КОМЕНТАРІ ДО УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ТРАКТАТУ АЛЬ-ФАРАБІ «ПОСЛАННЯ, ЯКЕ ВКАЗУЄ ШЛЯХ ДО ЩАСТЯ»

«Послання яке вказує на шлях до щастя» (араб. *Risala fi Tanbih 'ala Sabil as-Sa'da*) – одна з найбільш вартісних праць середньовічного арабського мислителя Мухаммада Абу Насра аль-Фарабі (873-950). Сам аль-Фарабі як «другий вчитель» (*аль-Муаллім ас-Сані*) арабського філософського світу («першим» вважається Аристотель) належить до тих східних мислителів, творчість яких, у порівнянні з іншими авторами середньовіччя, вивчена дуже добре. Такі праці, як «Погляди мешканців добродесного міста», «Міська політика», «Слово про єдність між ученням Платона й Аристотеля» та інші уже тривалий час перевидаються й перекладаються іншими мовами; практично весь корпус його праць опублікований у вигляді критичних видань, існує й по декілька варіантів перекладу. Це стосується й «Послання, яке вказує на шлях до щастя», критичне видання якого (на основі декількох рукописів) було опубліковане ще 1987 року йорданським дослідником Сухбаном Халіфатом [Risalah, 1987].

Перший видрук цієї праці був здійснений ще 1926 року в індійському Хайдерабаді [Al-Farabi 1926], але новіше видання 1987 уже ґрунтувалося на рукописах з бібліотек Тегерана, Мешгеда, Стамбула, Лондона, Берліна та інших міст. Сухбан Халіфат не лише підготував найрепрезентативніший текст видання, а й у своєму вступному дослідженні переконливо довів вірність атрибуції «Послання» саме до переліку праць аль-Фарабі, відзначивши й той факт, що цю працю було створено в пізній, «дамаський» період творчості мислителя (941-950). Пізніше «Послання» аль-Фарабі знайшло відбиток у працях інших мислителів арабського світу, зокрема його учня Ях'ї ібн Аді (894-975), автора відомих «Запозичень» (*Мукабасат*) Абу Сулаймана ас-Сіджистані (пом. 977), неоплатоніка Абу ль-Хасана аль-Аміррі (пом. 991) та багатьох інших авторів уже наступних століть, у тому числі й славного «Доказу ісламу» Абу Хаміда аль-Газзалі (1058-1111) [Risalah 1987: 90-101]. У деяких авторів, зокрема згаданого Абу Сулаймана ас-Сіджистані, зустрічаються майже буквальні цитати з «Послання» аль-Фарабі.

Чим же була цікава для арабомовної філософської традиції ця праця аль-Фарабі? Вочевидь, у «Посланні» ми маємо короткий виклад основних філософських здобутків цього автора, передусім пов'язаних із етикою. Поставивши собі за мету визначити таку складну етичну категорію, як щастя (араб. *ас-са'да*), аль-Фарабі викладає свою аргументацію щодо того, як, власне, щастя можна бути досягнуте. Цей евде-

---

© М. Якубович, 2017

монізм («щастя є метою кожної людини») розкривається у відповідних «засобах», які аль-Фарабі вбачає в суспільно-етичній («вчинки»), психологічній («належні душевні стани») і раціональній («розуміння») проєкціях людського буття. Коли аль-Фарабі виводить своє бачення «доброчесної людини» з ідеалу «творіння добрих вчинків у кожен момент свого часу», то, насправді, виходить не з морально-ригористичного світобачення, а з намагання означити внутрішні імперативи для набуття чеснот. З одного боку, він використовує суто метафізичний критерій щастя («віддалене істинне щастя, тобто потойбічне»), з іншого – формулює цілком раціональну підставу для вибору того, що є «прекрасним», а що ні. Адже, серед іншого, до щастя людину провадить логічне мислення («глибоке розуміння», араб. *джаудату т-тамйїз*). Як розуміти ці тези, чи це, власне, данина ісламському релігійному світоглядові, чи, все ж, одна з ліній розвитку античної філософської думки – ця дискусія й досі триває в науці. Шарль Бутерворт, один із найвідоміших американських дослідників філософії аль-Фарабі, розглядає останнього як «чистого філософа», і навіть деякі релігійні поняття, вживані ним (*шаріа'* – «релігійний закон», *мілля* – «релігія», *гіджра* – «переселення», *фікг* – «право», *махмуд уа мазмум* – «гідне похвали й гідне осуду») витлумачує як універсалістичні уявлення про релігію загалом, а не конкретно про іслам чи якусь із авраамічних традицій [Butterworth 2013]. Натомість італійський орієнталіст Массімо Кампаніні [Campanini 2005] осмислює філософську спадщину аль-Фарабі в її релігійно-політичному контексті, тобто як «філософізацію» ісламського бачення індивідуальної та суспільної етики. Відповідно, усі «релігійні» твердження аль-Фарабі – це ніщо інше, як раціоналістичне прочитання ісламу. Така розбіжність в оцінках пов'язана зі специфікою текстів самого аль-Фарабі, яким, на відміну від багатьох інших східних авторів, притаманна, з одного боку, системність і завершеність думки, а з іншого – узагальнення й абстрагування; ще середньовічні єврейські мислителі відзначали, що, наприклад, логічні праці аль-Фарабі викладені надзвичайно «зрозумілою мовою» (лист Моше бен Маймона до ібн Тіббона) [Translation 1872].

Але в цій системності практично не знаходилося місця посиланням на якісь культурні чи релігійні практики, тож аль-Фарабі був, певною мірою, першим «глобалістом» ісламського Сходу, який поділяв «повноцінні людські спільноти» на три види: найбільшу, тобто «зібрання усіх спільнот на заселеній частині світу», середню, «зібрання окремого народу в певній частині світу», найменшу, «зібрання спільноти якогось міста, тобто частини народу» [Al-Farabi 1995: 168], а, отже, виходив з універсальності своїх категорій. Наприклад, ідеї про «помірність» у вчинках можна однаково списувати на вплив «Нікомахової етики» Аристотеля (яку аль-Фарабі, безумовно, чудово знав у арабських перекладах) з ідеями «золотої середини» (Eth. Nic. 1104a – 1108b) і, водночас, суто мусульманську етичну традицію (коранічне «Так Ми спрямували вашу громаду на середній шлях...»: Аль-Бакара, 2:143). З іншого боку, чим ще був східний перипатетизм і неоплатонізм (*фальсафа*), як не античним вкрапленням у середньовічну ісламську культуру, де поєдналися грецький світ в усіх його філософських виявах і, власне, мусульманський, що акцептував попередні традиції уже в своєму новому руслі?

Залишаючи дискусію про універсалізм чи культуралізм аль-Фарабі, слід відзначити, що у своєму «Посланні» мислитель звертає увагу не стільки на суспільну, скільки на індивідуальну етику, на три засоби досягнення щастя, що потребують відповідних інтенцій («добрі вчинки»), осмисленої «золотої середини» в чеснотах («помі-

рність»), а також логічного мислення («глибина розуміння»). Уже в подальших тезах аль-Фарабі звертається до своєрідного гедонізму, протиставляючи «тимчасові» задоволення (які «перекривають» дорогу до щастя) задоволенням «кінцевим», тобто тим, які настають унаслідок більш свідомих і витриманих дій. Теоретичною підставою для «шляху досягнення щастя», як свідчать прикінцеві думки аль-Фарабі, слугують різні «мистецтва», поширені в полісах його часу. У якійсь мірі «Послання» продовжує лінію, закладену аль-Фарабі у «програмній» праці «Послання про погляди мешканців добродесного міста», називаючи «добродесним містом» те, жителі якого йдуть до такого «справжнього щастя», а не до «примарних благ» (перелічені в першій частині презентованого «Послання»).

Переклад «Послання яке вказує на шлях до щастя», вперше презентований українському читачеві, здійснено за виданням: [Risalah 1987: 178-224]*. Уміщено, зокрема, перший «етичний» розділ (приблизно 2/3 усього тексту «Послання»), другий, «логічний», потребує окремого дослідження. Обираючи лексику, перекладач намагався орієнтуватися на вжиток найпоширеніших лексем, уникаючи зайвих неологізмів чи архаїзмів. Назви розділів, відсутні в оригінальному тексті, запроваджені для зручності орієнтування. Зміст окремих термінів розкрито в примітках.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Алі Йассін, Д. (1985). *Аль-Фарабі фі худуді-гі уа русумі-гі*. Бейрут: Алям аль-Кутуб.
 Аль-Фарабі. (1926). *Кітаб ат-Танбіг 'аля Сабіл ас-Са'ада*. Хайдебад: Да'ірату ль-Ма'аріф.
 Аль-Фарабі. (1987). *Рісала ат-танбіг 'аля сабіл ас-са'ада лі-Абі Наср аль-Фарабі* (сс. 178-224). (С. Халіфат, Ред.). Амман: Джамі'а аль-Урдунія.
 Аль-Фарабі. (1995). *Ара Агль аль-Мадінату ль-Фаділя*. Бейрут: Дар уа Мактаба аль-Гіляль.
 Арістотель. (2002). *Нікомахова етика*. (В. Ставнюк, Пер.). Київ: Аквілон-Плюс.
 Ібн Манзур. (1990). *Лісан аль-араб* (Т. 1-15). Бейрут: Дар Садір.
 Butterworth, C. E. (2013). How to read AlFarabi. In P. Fodor et al. (Eds.), *More modoque: die Wurzeln der europäischen Kultur und deren Rezeption im Orient und Okzident. Festschrift für Miklos Maroth zum siebzigsten Geburtstag* (pp. 333-341). Budapest: Forschungszentrum für Humanwissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.
 Campanini, M. (2005). Felicità e politica in Al-Fārābī e Avempace (Ibn Bājjab). In M. Bettetini, F. D. Paparella (Eds.). *Le Felicità Nel Medioevo* (pp. 277-313). Milano: Società Italiana Per Lo Studio Del Pensiero.
 Moses Maimonides. (1872). Translation of An Epistle Addressed by R. Moses Maimonides to R. Samuel b. Tibbon. In R. A. Löwy (Ed.), *Miscellany of Hebrew Literature* (pp. 223-235). London: Trübner.

Одержано 12.11.2016

REFERENCES

- Al-Farabi. (1926). *Kitab al-Tanbih 'ala Sabil al-Sa'adah*. [In Arabic]. Hyderabad: Da'iratu l-Ma'arif.
 Al-Farabi. (1987). *Risalah al-Tanbih 'ala Sabil al-Sa'adah li-Abi Nasr al-Farabi* (pp. 178-224). (Ed. S. Khalifat). [In Arabic]. Amman: Jami'ah al-Urduniyah.

* Користуючись нагодою, автор дякує за підтримку у виконанні перекладу Aspen Institute (Київ).

- Al-Farabi. (1995). *Ara Ahl al-Madinatu al-Fadhilah*. (Ed. A. Bumelham). [In Arabic]. Beirut: Dar wa Maktabah al-Hilal.
- Ali Yassin, J. (1985). *Al-Farabi fi Rusumihi wa Hududihi*. [In Arabic]. Beirut: 'Alam al-Kutub.
- Aristotle. (2002). *Nicomachean Ethics*. (V. Stavniuk, Trans.). [In Ukrainian]. Kyiv: Akvilon-Plus.
- Butterworth, C. E. (2013). How to read AlFarabi. In P. Fodor et al. (Eds.), *More modoque: die Wurzeln der europäischen Kultur und deren Rezeption im Orient und Okzident. Festschrift für Miklos Maroth zum siebzigsten Geburtstag* (pp. 333-341). Budapest: Forschungszentrum für Humanwissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.
- Campanini, M. (2005). Felicità e politica in Al-Fārābī e Avempace (Ibn Bājjab). In M. Bettetini, F. D. Paparella (Eds.). *Le Felicità Nel Medioevo* (pp. 277-313). Milano: Società Italiana Per Lo Studio Del Pensiero.
- Ibn Manzur. (1990). *Lisan al-'Arab* (vol. 1-15). Beirut: Dar Sader.
- Moses Maimonides. (1872). Translation of An Epistle Addressed by R. Moses Maimonides to R. Samuel b. Tibbon. In R. A. Löwy (Ed.), *Miscellany of Hebrew Literature* (pp. 223-235). London: Trübner.

Received 12.11.2016

Mykhaylo Yakubovych

Comments to the Ukrainian translation of al-Farabi's treatise "Epistle Indicating the Way to Happiness"

The commentary dwells on certain features of al-Farabi's work *Risala fi Tanbih 'ala Sabil al-Saadah* and first of all the "Islamic" and universalist visions of the text. It explores the essential ethical doctrine of al-Farabi: the notions of "good deeds", "appropriate states of soul" and, finally, "good distinction". The strict observance of these "means" in pursuit of happiness leads, according to al-Farabi, to perfection of one's virtues. It is concluded that al-Farabi links rationality and ethics placing his logical views in the context of eudemonism. The translation and commentary show that al-Farabi's ethics is integrated in his project of making "virtuos city" (*al-madinah al-fadhilah*). The commentary also elucidates the meanings of al-Farabi's terms.

Mykhaylo Yakubovych, PhD in History, senior research fellow, The National University of Ostroh Academy.

Михайло Якубович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Національного університету «Острозька академія».

Михаил Якубович, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Национального университета «Острожская академия».

e-mail: mykhaylo.yakubovych@oa.edu.ua
